

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

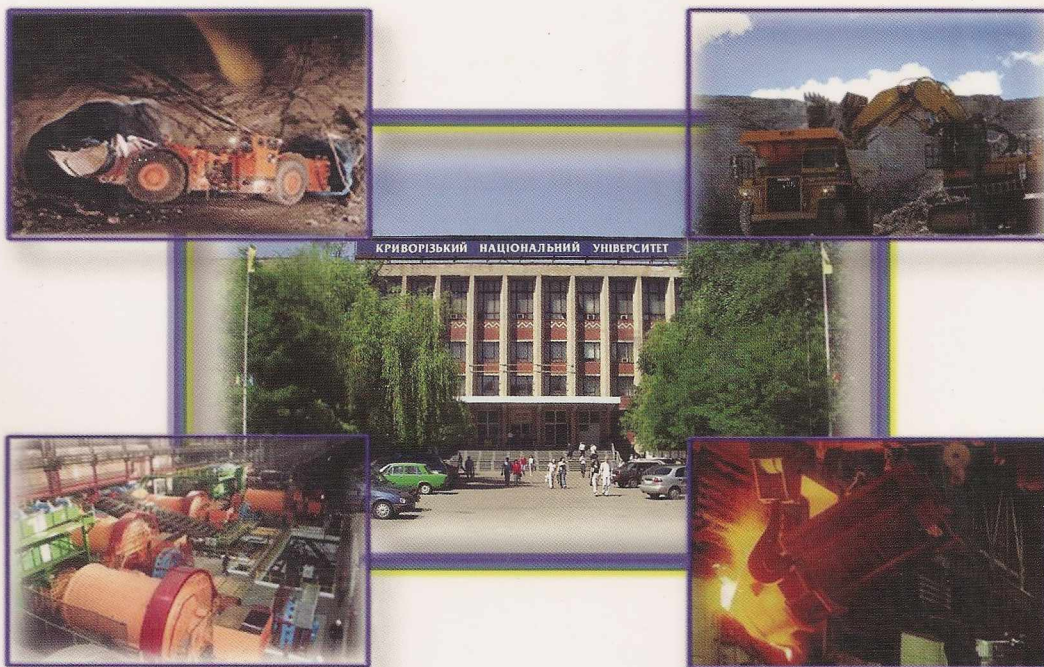
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Міжнародна науково-технічна конференція

Матеріали конференції

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА СУСПІЛЬСТВА**

Т о м 2

22-25 травня 2013 року

Кривий Ріг

УДК 377.

Л. Л. СУШЕНЦЕВА

доктор пед. наук, доцент

кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Завідувач лабораторією змісту професійної освіти і навчання

Інституту Пто НАПН України

sushentz2009@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ І РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано важливість відтворення кадрового робітничого потенціалу та актуальність цієї проблеми для економічного розвитку країни. Розкрито проблеми взаємозв'язку ринку освітніх послуг і ринку праці.

Ключові слова: людський капітал, професійно мобільний кваліфікований робітник, ринок праці, ринок освітніх послуг, професійно-технічна освіта.

В умовах росту економіки особливого значення набуває питання кадрового забезпечення галузей економіки - значна частина підприємств має потребу у кваліфікованих робітниках. Довгий час позиція держави стосовно ринку праці полягала в мінімізації впливу на нього й очікування «саморегулювання» завдяки ринковому механізму. На сьогоднішній день ситуація істотно змінилася як відносно держави, так і на самому ринку. Найбільш яскравою характеристикою українського ринку праці є сформовані й щорічно відтворювані диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили за професійно-кваліфікаційним складом. Для припинення зазначеного виду «відтворення» необхідне державне втручання, тому що вирішити питання диспропорцій у масштабах країни іншим учасникам ринку не під силу. Можна із упевненістю сказати, що саме система професійної освіти, зокрема професійно-технічна, і є тим «наріжним каменем», навколо якого будується кадрова база ринкової інфраструктури. Адже практика переконливо довела, що чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більш складною стає ринкова інфраструктура. У науковій літературі прийнято виділяти шість ключових об'єднань інфраструктурних елементів: матеріальну базу; організаційну базу; інформаційну базу; нормативно-правову базу; кредитно-розрахункову; кадрову базу. Відновлення і поповнення кадрової бази, подолання дисбалансу на ринку праці можливо лише за умов тісного співробітництва Міністерства освіти й науки України та державної служби зайнятості з метою створення максимально сприятливих умов для навчання й зайнятості населення, представників соціально вразливих груп, підвищення їхньої конкурентоспроможності на вітчизняному ринку праці.

Проте в Україні до теперішнього часу не розроблено ефективного механізму збереження і розвитку людського капіталу і, як зауважує О. Білик, «не сформовано державну стратегію його розвитку» [1, с. 43]. Науковець звертає увагу на дослідження активів людського капіталу, «які характеризують нагромадження продуктивних здібностей людини (знання, вміння, здоров'я)» [1, с. 44]. Водночас не варто нехтувати таким капіталом як професійна мобільність, оскільки професійні знання та вміння стають капіталом лише тоді, коли їх доцільно використовують у професійній діяльності. На нашу думку, в умовах постійно змінюваного попиту на робочу силу, саме сформована професійна мобільність є запорукою конкурентоспроможності кваліфікованого робітника на ринку праці. Саме професійна мобільність впливає й на формування, накопичення і використання інших активів людського капіталу.

Сьогодні моніторинги незалежних експертів показують, що середній вік працюючих у матеріальному виробництві 55 років. В Україні 24 млн. економічно активного населення. Робітників високої кваліфікації - 10-15%, у Німеччині - 54%, у США - 46%. Наші робітники проходять перепідготовку або підвищення кваліфікації приблизно один раз в 13-15 років, у розвинених країнах - раз в 3-5 років. Звідси низька якість української продукції. Економіка, що базується на знаннях, має потребу у випереджальному розвитку освіти, зокрема професійно-технічної.

На початку 90-х років ХХ століття виникнення ринкових відносин в Україні викликало «ланцюжкову реакцію» - ринок став проникати практично в усі галузі економіки й сфери-

життєдіяльності, не оминув він і системи професійно-технічної освіти, у рамках якої почалося становлення особливого ринку - ринку освітніх послуг. Питання теоретичного обґрунтування понять «ринку освітніх послуг» і «освітні послуги» останнє десятиліття піднімають багато науковців і практиків (А. Андреев, О. Білик, Л. Гребньов, А. Гретченко, А. Запісоцький, М. Лукашенко, А. Макаров, та ін.). Однак до цього часу єдиної точки зору з цього питання ще не вироблено, а наукове співтовариство умовно розділилося на два табори: прихильників ринкової концепції освіти та їхніх супротивників. Причини цього, на нашу думку, криються в специфіці системи освіти в Україні.

У сучасній економічній теорії освітні послуги можуть розглядатися як суспільні блага, так і часткові, що викликають значний позитивний зовнішній ефект. У науковій літературі існує безліч підходів до визначення поняття освітні послуги. Ю. Кіріліна трактує освітню послугу як певний результат діяльності викладачів; Є. Геворкян – як сукупність інформації, знань, умінь та навичок [3; 4]. Частина науковців (І. Ільїнський, Н. Манохіна) розглядають освіту як економічну субстанцію і, порівнюючи освітній процес із виробничим, вважають випуск кваліфікованого фахівця специфічним соціально-економічним продуктом. Спираючись на діяльнісний підхід, М. Лукашенко дає наступне визначення поняття освітньої послуги: «Освітня послуга - це сукупність доцільної діяльності, що задовольняє потреби суб'єкта в освіті й проміжних освітніх продуктах у формі речей, що супроводжують таку діяльність» [6, с. 15]. Проте, ми звернули увагу, що серед науковців існує кардинально протилежна думка, так званий антиринковий підхід. Прихильники такого підходу (А. Запісоцький, Л. Романкова) вважають, що послуга є дією, що здійснюється одним суб'єктом по відношенню до іншого; освіта не є об'єктом купівлі-продажу, адже ефективність освіти залежить одночасно від обох суб'єктів навчально-виховного процесу. Водночас стосовно освіти послуга не може бути будь-якою дією, що здійснюється освітнім навчальним закладом по відношенню до учня чи студента.

Ми вважаємо, що освітня послуга в системі професійно-технічної освіти – це професійна діяльність, в ході якої передається професійна інформація, професійні знання, формуються професійні уміння та навички, кваліфікації від одних суб'єктів (продавців освітніх послуг) іншим суб'єктам (покупцям освітніх послуг). В результаті такої діяльності забезпечуються потреби особистості (покупця освітніх послуг), ринку праці і держави.

Після розпаду Радянського Союзу система професійно-технічної освіти України опинилася у вкрай «агресивному» соціально-економічному середовищі, до якого частина професійно-технічних навчальних закладів були просто не готові. При цьому, процеси надмірного розширення вищої освіти істотно відсунули на задній план систему професійно-технічної освіти, хоча цей рівень системи професійної освіти виконує надзвичайно важливу роль у соціально-економічному плані. Так, система професійно-технічної освіти дозволяє готувати кваліфіковані робітничі кадри, гострий дефіцит яких зараз відчуває українська економіка. Водночас, незважаючи на всі складності, із середини 90-х років ХХ століття система професійно-технічної освіти поступово стала «вбудовуватися в ринок».

Система професійно-технічної освіти у нашій країні традиційно виконувала подвійну функцію: забезпечувала надання професійної кваліфікації і загальної середньої освіти. Водночас вона виконувала ще й ідеологічну функцію – визнання провідної ролі робітничого класу, що сприяло підвищенню престижності одержання робітничої професії і орієнтувало молодь на її одержання. Крім того система професійно-технічної освіти дуже тісно була зв'язана з виробництвом і забезпечувала потреби підприємств в кваліфікованих робітничих кадрах. У зв'язку з цим, можна зробити висновок про надзвичайну значимість професійно-технічної освіти не тільки для розвитку суспільства, але й для економіки країни в цілому.

Якщо в Радянському союзі система освіти була кращою, ніж у країнах Заходу, і серед лідируючих позицій виділися наука й техніка (53%), промисловість (48%), то на сьогодні не тільки наша країна, а й Росія вже більше не є світовим лідером у жодній із цих областей - так вважає більшість населення [2]. І держава сьогодні вже починає розуміти всю катастрофічність ситуації, що склалася. У зв'язку із чим і уряд, і керівники різних галузей промисловості, і

суспільство в цілому усе більше усвідомлюють, що необхідно якнайшвидше приступити до вирішення питань, пов'язаних з попитом ринку праці на робочу силу, і до оцінки перспективи потреб економіки.

Варто зазначити, що тривалість навчання у професійно-технічному навчальному закладі залежить від рівня освіти прийнятого учня. Вступники після 9-го класу загальноосвітньої школи проходять підготовку протягом двох або трьох років, у той час як вступники після 11-го класу, проходять одно - або дворічну підготовку. Разом з тим, у деяких професійно-технічних навчальних закладах (ВПУ, Центри ПТО, професійні ліцеї тощо) дається освіта більш близька до середньої спеціальної (молодші спеціалісти), що приводить до значної диференціації професійно-технічних навчальних закладів за рівнем її якості.

Водночас система професійно-технічної освіти перетерпіла не тільки істотні кількісні, але й якісні зміни, які багато в чому визначалися двома основними факторами: хронічним бюджетним недофінансуванням і відсутністю чітких орієнтирів у підготовці кваліфікованих робітників.

Система професійно-технічної освіти, що раніше чітко орієнтувалася на потреби підприємств, виявилася в стані дезорієнтації. Справа в тому, що економічна криза привела до того, що попит на робітничі професії в промисловості різко впав, а багато підприємств почали скорочення персоналу. В умовах нестабільності структури попиту на ринку праці професійно-технічні навчальні заклади змушені були працювати, що називається «наосліп». При цьому можливості швидкої переорієнтації діяльності професійно-технічних навчальних закладів на підготовку за професіями, що користуються попитом на ринку праці, є досить обмеженими. Оскільки значна частина викладачів орієнтована саме на професії промислового виробництва. До того ж і застаріла матеріальна база не сприяла такій переорієнтації. Такий стан справ не сприяє повноцінному входженню системи професійно-технічної освіти в ринок освітніх послуг.

Розкриваючи стан і перспективи професійного розвитку трудового потенціалу, А. Кінах ще у 2005 році звертав увагу на ситуацію з співвідношенням, що склалося між кількістю фахівців з вищою освітою і робітників. У перерахунку на 10 тис. населення України в середньому 100 учнів навчаються у професійно-технічних навчальних закладах, 121 – у технікумах і коледжах, 350 – у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації. А реальна потреба сучасного ринку праці у кваліфікованих фахівцях – все навпаки: 80-85% - робітничих вакансій, 10-12% - фахівців середньої ланки і 8% фахівців інженерних спеціальностей. Це явний дисбаланс, ліквідація якого потребує нових дій як з боку освіти, так і з боку роботодавців [2, с. 5].

На теперішній час ситуація так і не змінилася. Держзамовлення на підготовку кваліфікованих робітників формує Мінекономіки разом з Мінсоцполітики, Міносвіти й іншими, виходячи з потреб регіонів. Але механізму, який би регулював відносини між соціальними партнерами, немає. Оскільки відсутній науково обґрунтований прогноз розвитку ринку праці, то Мінекономіки зараз визначити, скільки робітників, яких професій і кваліфікації потрібно на найближчий рік, не говорячи про віддалену перспективу не може. Система професійно-технічної освіти готує в 3,5 рази менше кадрів (з розрахунку на 10 тисяч населення), ніж вищі навчальні заклади. А ринок праці на 80% зацікавлений у кваліфікованих робітниках.

Дослідження актуальних питань професійної підготовки кваліфікованих робітничих кадрів свідчить, що така ситуація є проблемною не тільки з точки зору нехватки кваліфікованих робітничих кадрів, але й у зв'язку зі значними витратами держави на навчання учнів у професійно-технічних навчальних закладах, зниженням ефективності реалізації людського капіталу. Перехід економіки України на інноваційно-інвестиційну модель розвитку неможливий без підвищення ефективності системи професійного навчання.

Незаперечним є той факт, що у соціально-економічному середовищі існує прямий зв'язок між змістом професійно-технічної освіти та продуктивністю виробництва. Він є позитивним, коли в результаті засвоєння змісту освіти, адекватного стану виробництва, кваліфіковані робітники підвищують продуктивність виробництва. Тому необхідно постійно дбати про

оновлення змісту професійної підготовки кваліфікованих робітників, оскільки формування робітничого потенціалу, який відповідає стану виробництва і ринку праці, є одним із першочергових завдань реформування системи професійно-технічної освіти. Основними документами, що визначають державну політику в сфері професійно-технічної освіти, є Національна доктрина розвитку освіти; Концепція професійно-технічної (професійної) освіти в Україні та інші нормативні акти.

Аналіз сучасного стану професійно-технічної освіти в Україні свідчить про те, що перехід до ринкових відносин змінює її кінцеву мету. Ще порівняно недавно за часів командно-адміністративної системи мета професійно-технічної освіти була досить вузькою, і полягала лише в задоволенні потреби економіки в кадрах. Для її досягнення увага професійно-технічних навчальних закладів акцентувалася, головним чином, на однаковості форм і методів навчання.

Освітні програми залишалися незмінними протягом цілих десятиліть. Водночас, якість підготовки кваліфікованих робітничих кадрів не викликала нарікань з боку роботодавців, що пояснювалося фундаментальним характером навчання. Обсяг освітніх послуг, що надавалися учням у системі професійно-технічної освіти, випереджав тодішні потреби у кваліфікованих робітничих кадрах. Позитивною стороною радянської системи освіти була також її виховна складова, що займала значне місце в освітньому процесі. В опорі на виховання в учнів формувалися соціальні цінності, насамперед, активний колективізм. Обмежені рамки в організації процесу навчання не дозволяли значній частині професійно-технічних навчальних закладів розкрити свій потенціал і досягти професійної зрілості при виконанні своєї освітньої місії. До того ж, існувало обов'язкове працевлаштування випускників, яких розподіляли по підприємствах і організаціях відповідно до поданих заявок.

Таким чином між попитом на послуги праці і пропозицією з боку професійно-технічної освіти встановлювалася своєрідна рівновага, регульована державою. Однак при такій організації виникав перекис у номенклатурі випускників професійно-технічних навчальних закладів: надвиробництво одних фахівців і недовироблення інших. Як наслідок спостерігалися значні економічні витрати, що покривалися за рахунок витрати бюджетних коштів, а сам державний бюджет ставав через це зайво дефіцитним. З переходом до ринкових умов іншого значення набуває фактор людського капіталу. На жаль, сьогодні в Україні підготовка кадрів ведеться без урахування ситуацій на ринку праці. Більше випускають працівників сфери послуг, але ж і промисловість потребує багато кваліфікованих робітничих кадрів. Перекис відбувається через те, що між ринками освітніх послуг і праці немає взаємодії. Але звинувачувати одних освітян у цій проблемі некоректно.

Література

1. Білик О. Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності // Україна: аспекти праці.- 2009.- № 1.- С. 43-46.
2. Взаимосвязь системы образования и рынка труда [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.zarplata.ru/a-id-14135.html>.- Заголовок с экрана.
3. Геворкян Е. Н. Развитие рынка образовательных услуг в России на современном этапе / Е. Н. Геворкян.- Саратов: СГСЭУ, 2002.- 73 с.
4. Кириллина Ю. Сегментирование рынка образовательных услуг / Ю. Кириллина // Высшее образование в России.- 2001.- № 3.- С. 30-33.
5. Кінах А. Стан і перспективи професійного розвитку трудового потенціалу України / Анатолій Кінах // Професійно-технічна освіта.-2005.-№ 3.- С. 2-7.
6. Лукашенко М. А. Образование в условиях рынка: концепция учебного заведения: [монография] / М. А. Лукашенко.- М.: Высшая школа. Кнорус.-2002.- 285 с.
7. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України / Н. Г. Ничкало.- К.: педагогічна думка, 2008.- 200 с.